

ISSN 2181-922X

LANGUAGE & CULTURE

UZBEKISTAN O'ZBEKISTON

UZBEKISTAN

TIL VA MADANIYAT

KOMPYUTER
LINGVISTIKASI

2023 Vol. 3 (6)

www.compling.tsuull.uz

MUNDARIJA

Mavjuda Alimbekova

Abdurauf Fitrat mualliflik korpusini yaratishning ahamiyati.....6

Madinabonu Qodirova, Shahlo Hamroyeva

Zamonaviy dunyoda mashina tarjimasini tadriji:
tahlillar va natijalar.....22

Noila Matyakubova

"Aligner" dasturiy vositasi uchun o'zbek-ingliz tilida sifat va uning
darajalarining morfologik tahlili.....41

Mohiyaxon Uzoqova, Mansurbek Narzullayev

Sinonimayzer dasturida RoBERTaForMaskedLM modelidan leksik
sinonimlarni aniqlash uchun foydalanish.....54

Dlafroz Xudoyqulova

O'zbek-ingliz farmatsevtika terminlari korpusli lingvistik
ta'minotining milliy-madaniy asoslari.....69

Ruhillo Alayev, Gulshaxnoz Maxmudjonova

O'zbek tilidagi matnli hujjatlarda izlashni amalga
oshirishni takomillashtirish.....78

Sanjarbek Baxodirov

Tabiiy tilni qayta ishlashda matn tozalash tizimini
ishlab chiqish.....91

Azizaxon Raxmanova

Sun'iy intellekt yordamida o'zbek va ingliz tili lingvistik asoslarini
o'qitishning zamonaviy uslublari.....106

O'ZBEK-INGLIZ FARMATSEVTIKA TERMINLARI KORPUSI LINGVISTIK TA'MINOTINING MILLIY- MADANIY ASOSLARI

Dlafruz Xudoyqulova¹

Annotatsiya. Maqolada o'zbek-ingliz farmatsevtika terminlari korpusi lingvistik ta'minotining milliy-madaniy asoslari yoritilgan. Tibbiyot sohasi insoniyat tarixidagi eng qadimgi ilm-fan yutuqlaridan hisoblanib, hozirgi kunda internet resurslari ko'rinishidagi ma'lumotlar bazasiga ega. Tibbiy terminlarning aksariyati lotincha asoslardan shakllangan bo'lib, ularning o'zbek va ingliz tillarida qo'llanishi chog'ishtirilayotgan tillardagi umumiylikni ta'minlaydi. Shuningdek, lotin tilidan ayrim tibbiy terminlarning kalkalab olinishi o'zbek va ingliz tillaridagi shu ko'rinishlardagi terminlar muqobilligini ta'minlagan.

O'zbek-ingliz tillaridagi farmatsevtika terminlarining farqli jihatlari, avvalo, terminlarning tarixiy taraqqiyotida, tarixiy-genetik asoslarida ko'rinadi. Ingliz tilida qadimdan lotincha tibbiy terminlar, dori nomlarining qo'llanishi, o'zbek tilining tarixiy taraqqiyot bosqichlarida lotincha terminlarning kam kuzatilishi, bu tildagi o'zlashmalarning keyingi taraqqiyot bosqichlariga xosligi, tarixiy bosqichlarda arabcha, forsha-tojikcha dori nomlarining faol qo'llangani kuzatiladi. Maqolada o'zbek tilidagi dori nomlarining qadimiy ko'rinishlari Abu Bakr Roziyning tibbiy risolalarida keltirilgan terminlar misolida tahlil etilgan. Tarixiy dori nomlarining o'zbek-ingliz farmatsevtika terminlari korpusining ma'lumotlar bazasini boyituvchi manba sifatidagi qiymati ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: *farmakologiya, farmakogniziya, farmatsevtika, dori nomlari, tibbiyot, kishilik jamiyati, surtma, giyoh, kimyoviy modda, metall.*

Kirish

Tibbiyot sohasi insoniyat shakllangan ilk davrlardan oq yuzaga kelgan. Tashqi olam ta'sirida, ichki fiziologik o'zgarishlar natijasida inson me'yoriy faoliyatining buzilishi bu holatning sabablarini qidirishga asos bo'lgan. Insoniyat kasalliklarni davolashga kirishishni boshlagan ilk davrlardan dori yaratish, ishlab chiqarish

---

¹Xudoyqulova Dlafruz Kabildjanovna -Toshkent farmatsevtika instituti, O'zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti, filolol. fan. fals. d-ri (PhD).

E-pochta: khudoyqulova-1982@mail.ru

ORCID: 0009-0005-1937-5237

masalalari dolzarblik kasb etdi, keyinchalik farmakogniziya asoslari va farmasevtika tizimi yuzaga keldi.

Dorilarning ilk ko'rinishlari dorivor o'simliklardan, minerallardan, kimyoviy moddalardan tayyorlangan. Avvalgi davrlarda giyohlardan doir tayyorlash keng yoyilgan bo'lsa, keyingi yillarda kimyoviy moddalardan dori tayyorlash sanoati rivojlandi. Dorichilik sanoat ko'rinishida shakllanganidan so'ng soha jarayonlarini aks ettiruvchi va taraqqiyotini ko'rsatuvchi terminologik tizim rivojlandi. Bu terminlar qadim davrlardagi tibbiyotga oid risola, tarixiy-badiiy xarakterdagi asarlarda o'z ifodasini topgan bo'lsa, hozirgi vaqtda, axborot asrida turli elektron resurslarda jamlangan.

Internet tarmog'idagi farmatsevtika terminlari ma'lumotlar bazasini boyitish, turli tizimdagi tillarni chog'ishtirib o'rganish, umumiste'mol terminlari bilan birga xos tushunchalarni ifodalovchi leksik birliklarni ajratishda material sifatida xizmat qiladi. Dunyo tilshunosligida farmatsevtika terminlari struktur-semantik jihatdan o'rganilgan.

Farmatsevtika terminlarining mazmun-mohiyatini keng yoyish, o'zlashtirish yo'llarini aniqlash korpuslarning yaratilishi bilan bog'liq.

O'zbek tili farmatsevtika terminlarini rivojlangan tillar, xususan, ingliz tilidagi terminlar bilan chog'ishtirish milliy til farmatsevtik imkoniyatlari rivojlangan xalqaro til xususiyatlariga qiyoslash imkonini beradi.

O'zbek-ingliz tillaridagi farmatsevtika terminlari o'z rivojlanish tarixiga ega bo'lib, milliy til korpuslarida har ikki tildagi farmatsevtika terminlari tarixiy-genetik taraqqiyotini aks ettirish milliy til imkoniyatlarini yoritish qiymatiga ega. Fikrimizni quyidagilar bilan izohlaymiz:

1. O'zbek va ingliz tillari turli tizimidagi kommunikativ vositalar bo'lib, genezisi, qurilishi, grammatik xususiyatlari jihatidan farqlanadi. Bu xususiyat farmatsevtika terminlari taraqqiyotida ham ko'zga tashlanadi.

2. O'zbek va ingliz tillari tarixiy bosqichlaridagi farmatsevtika terminlari taraqqiyotining o'zigaxosekstralingvistik va intralingvistik omillari mavjud.

3. O'zbek va ingliz tillarining farmatsevtika terminlari o'ziga xos taraqqiyot manbalariga ega.

4. O'zbek va ingliz tillaridagi tibbiy terminlar, xususan, farmatsevtika terminlari umumxalq lotin tili asosiga ega bo'lib,

milliy til taraqqiyotiga xos farmatsevtika terminlarini ajratish, o'zbek va ingliz farmatsevtika terminologiyasining taraqqiyot darajasini belgilaydi.

O'zbek va ingliz tillarida xalqaro doirada qo'llanayotgan lotin tili asosiga ega bo'lgan farmatsevtika terminlari ko'p qo'llanadi: *adrenoglomerulotropin – adrenoglomerulotropinum, ampitsillin–ampicillinum, analgin–analginum, anestezin–anaesthetica, askorutin–ascorutinum, asetilsalitsilovaya kislota– acidum acetylsalicylicum, vikasol–vicasolum, kardiovalen– cardiovalenum* [Qosimov, Xolmatov, 1990. 127]. Lotin tilidan olingan farmatsevtika terminlari o'zbek va ingliz tillarida muvofiqlikni yuzaga keltiradi. Masalan, *jelatin / gelatin* –kollagen qismi gidrolizi mahsuloti mustaqil ishlatiladi, dori ishlab chiqarish mahsulotlarini chiqarishda, gistologik tadqiqotlarda foydalaniladi [Словарь фармацевтических терминов: промышленная лекарств, 2016].

O'zbek va ingliz farmatsevtika terminlaridagi yana bir muvofiqlik rus-baynalmilal o'zlashmalarning kalkalash usulida o'zlashtirilishida ham namoyon bo'ladi:

O'zbek tilida	Ingliz tilida	Izohi
<i>qattiq suv</i>	<i>hardness of water</i>	suv sifatining 1l. suvda mg/ekv. kalsiy va magniy nisbatiga asoslangan tavsifi
<i>umumiy qattiq suv</i>	<i>total water hardness</i>	kalsiy va magniy tuzlarining yuqori konsentratsiyasi
<i>to'liq qattiq suv</i>	<i>total water hardness</i>	qaynatilmagan yoki boshqa yumshatish ta'siri o'tkazilmagan tabiiy suvning qattiqligi
<i>doimiy qattiq suv</i>	<i>constant water hardness</i>	qaynatilganidan keyin 1 soat davomida saqlanib turadigan qattiqlik
<i>suvning vaqtinchalik qattiqligi</i>	<i>avoidable water hardness</i>	suvni bir soat qaynatish davomida undagi kalsiy va magniy tuzlari miqdorini kamaytirish bilan hosil bo'ladigan qattiqlik

Turli tizimdagi tillarda, xususan, o'zbek va ingliz tillari farmatsevtika tizimida farqli belgilar mavjud bo'lishi tabiiy. Bu farqlar ko'proq diniy e'tiqod, ijtimoiy-madaniy munosabatlar, qadriyatlar, urf-odat, an'analar bilan bog'liq bo'ladi. Tibbiyot sohasi umumxalq taraqqiyoti va ehtiyoji bilan aloqador bo'lgani sabab tibbiy terminlardagi o'xshashlik belgilari nisbatan ko'p miqdorni tashkil etadi. Shunga qaramasdan, o'zbek va ingliz tillarida farmatsevtika terminlarining shakllanishi, taraqqiyoti, genezisida farqli jihatlar kuzatiladi.

Avvalo, o'zbek va ingliz tillari farmatsevtika terminlari tarixiy-etimologik asoslari, manbalari, ekstralingvistik va intralingvistik omillari bilan farqlanadi. Xususan, o'zbek tilida tibbiy terminlar taraqqiyoti ancha qadim davrlardan boshlangan bo'lib, yozma

manbalarda o'z aksini topgan. Tibbiyotga, dorishunoslikka oid ma'lumotlar keng va batafsil yoritilgan manbalar sifatida Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Abu Bakr Roziy asarlari qimmatlidir. Jumladan, birgina Abu Bakr Roziyning tibbiy merosi o'zbek-ingliz farmatsevtika terminlari korpusining tarixiy ko'rinishdagi lingvistik ta'minotini boyitishga xizmat qiladi.

Abu Bakr Roziyning tibbiy merosi "Kasalliklar tarixi", "Bo'g'in kasalliklari haqida risola" asarlarida va boshqa tarixiy-badiiy manbalar orqali bizgacha yetib kelgan [Abu Bakr Roziy, 1994. 256; Abu Bakr ar-Roziy, 2005. 72]

Sharq tabobati taraqqiyotida qimmatli mulohazalari bilan muhim o'rin tutgan Abu Bakr Roziy kasalliklar xususiyatlarini bayon qilish jarayonida tibbiyot sohasi uchun muhim fikrlarni o'rta tashlagan. Jumladan, sharq tabobatida keng tarqalgan hazm jarayoni bosqichlari haqidagi qarashlar e'tiborga molik. Olim ovqat hazm qilish bilan bog'lik kasalliklar haqida yozar ekan, hazmning uch bosqichi haqida so'z yuritadi. *Birinchi hazm* – oshqozondagi hazm, *ikkinchi hazm*–jigardagi jarayon", *uchinchi hazm*–qon va qon bilan yuradigan boshqa xiltlarning qon tomirilaridagi hazmi. Hazm qilish jarayoni bevosita bog'liq bo'lgan tana a'zolarini "sharif a'zolar" deb keltirgan– sharif a'zolar: *miya, yurak, jigar* [Abu Bakr ar-Roziy, 2005. 66].

Kasalliklar va ularning ko'rinishlariga bag'ishlangan risolada dorilar haqida maxsus to'xtalgan. Dori mahsulotlarini qaysi kasallikka davo bo'lishiga ko'ra guruhlab izohlagan. Issiqdan bo'lgan bo'g'in kasalliklarini davolashda ishlatiladigan surgi dorilar, bo'g'in kasalliklarida balg'am, xiltni haydovchi dorilar, savdoni haydovchi dorilar, og'riqlarni qoldiruvchi dorilar, bo'g'inlarga bog'lanadigan va surtma qilinadigan dorilar, sovuqdan bo'lgan bo'g'in kasalliklarida ishlatiluvchi surtma va bog'lanadigan dorilar, kuydiruvchi o'tkir dorilar, bo'g'in og'riqlarini tortib oluvchi mashhur dorilar va ularni iste'mol qilish hamda qo'llash haqidagi fikrlarini bayon qilgan.

Abu Bakr Roziy merosi o'zbek farmatsevtikasi tarixiy bosqichlariga oid dori nomlarini aniqlashda ham muhim manbadir. Olim dori vositasi sifatida qo'llaniladigan tabiiy mahsulotlar nomini keltirgan: *abu jahl tarvuzi eti, xotinak supurgi, savrinjon, buzaydon, turbid, nil o'simligi, turp, sikanjubin, muriy, tuz, lavlagi, xardal, asal* kabi. Tabiiy mahsulotlardan tayyorlanadigan dori nomlari qayd etilgan: *taranjubin – yontoq shakar, sariq halida, sabr, Hunayn sharobi, buraq, murri* [Abu Bakr ar-Roziy, 2005. 25].

"Qutadg'u bilig" asarida "dorishunos, dorivor giyohlardan

dori tayyorlovchi" tushunchasi ifodalovchi **idišči** (<i>iš "idish"+č) leksemasi keltirilgan (QBN, 2518; 66b2). "XI - XIII asrlarda dori tayyorlashning o'ziga xos mexanizmi yaratilganligini turli miniatyura tasvirlari orqali ham kuzatish mumkin [Xolmuradova, Toshkent, 2019. 78]. Sharq xalqlari, xususan, o'zbek xalqi tarixida dorishunoslik qadimdan rivojlangani Abu Bakr izohlarida ham ko'rinadi: *gulanjubin*-to'rt xil doridan yasalgan taryoq [Abu Bakr ar-Roziy, 2005. 26]

Abu Bakr Roziy keltirgan farmatsevtika terminlarining aksariyati arab va fors-tojikcha asoslardan shakllangan: *af'yun* - opiy (234) [Abu Bakr Roziy, 1994. 256], *aqoqiyo*-arab akatsiyasi shirasi (234), *tar'yoq* (236), *romik*- oromangiz, oromdoru (238), roziyonaj- arbabodiyon (238), zoj- kuporos (238), za'faron- shafran (238), zinjor- zangor- yar- medyanka (229), zanjabil - imbir (238), *saqmuniyo*-smola (239), *sikanjubin*-uksusomed (239), *suschuchukmiya*, solodka (239), *shab*-achchiqtosh (240), *sabr/sabir*-aloy, sabur (240), *kahrubo*-qahrabo-yantar (240).

Abu Bakr Roziy asarlarida forscha-tojikcha izofalardan shakllangan dori nomlari ham uchraydi: *margi mohiy* [Abu Bakr ar-Roziy, 2005. 72]. Hozirgi o'zbek tilida shu terminga shaklan va mazmunan mos keluvchi *margimush* dori nomi ishlatiladi: *margimush* forscha-tojikcha "sichqon o'limi"; "sichqon o'ldiruvchi" degan ma'noni bildiradi. *Marg* forscha-tojikcha "o'lim; ajal". Kitobiy uslubda: "o'lim", "vafot" (O'TIL, II. 554). *Margimush* 1. Mendeleyev davriy sistemasining V guruhiga mansub kimyoviy element; to'q kulrang kristal, ba'zan amorf holdagi mo'rt, qattiq metall. 2. Shu moddadan tayyorlangan (tibbiyot va texnikada ishlatiladigan) preparat (O'TIL, II. 554). *Margimush* - sichqonni zaharlab o'ldiradigan dori, xalq tilida "sichqon dori". *Margi mohiy* - (so'zma-so'z) "baliqni o'ldiradigan dori", aniqrog'i -baliqni hushsizlantiradigan dori. *Margimush* boshqa dori vositalarini tayyorlashda ham ishlatilgan: *zirnix* (arabcha, *margimush*; *margimushli* oltingugurt). Badandagi yara-chaqalarni davolash uchun ishlatiladigan oltingugurtli qorishma (O'TIL, II. 154). *Margimush* dori nomida *marg* so'zi o'z ma'nosida qo'llanadi, chunki dori sichqonni yo'qotish, o'ldirish uchun mo'ljallangan. Ammo *margi mohiy* bu maqsadda qo'llanmaydi, *mohiy* (baliq)ni hushsizlantirib, harakatsizlantirish va uni tutishni osonlantirish maqsadida ishlatiladi. *Margi mohiy* dori nomidagi *marg* so'zi lug'aviy ma'nosidan farqli ravishda jonzo'tning dori qo'llangandan keyingi holatiga ko'ra ishlatilgan. "Boburnoma"da ham giyoh sepib, baliqlarning hushsizlanib, suv yuziga harakatsiz, qalqib chiqishidan

foydalanib ovlash usuli keltirilgan.

Bu terminlar o'zbek farmakologiyasining tarixiy taraqqiyot bosqichlari, lug'aviy qatlamlari haqida ma'lumot beradi.

Xulosa

Ingliz tili farmatsevtika terminlarining aksariyati lotincha asosdan shakllangan. O'zbek tili farmatsevtika terminlari taraqqiyotining dastlabki bosqichlarida arab va fors-tojik tillaridan olingan o'zlashmalar ko'p uchraydi. Bu holat tillarning ta'siri, o'zbek tili taraqqiyotidagi tashqi va ichki omillar mazmuni bilan belgilanadi. O'zbek xalqi tarixida fors-tojik tili va arab tillarining o'rni ham shu tillardan o'zlashgan farmatsevtika terminlari faolligini ta'minlagan. Qomusiy olimlar asarlarida lotin tili asosidagi o'zlashmalar ham kam bo'lsa-da, kuzatiladi. Lotincha farmatsevtika terminlarining o'zbek tiliga o'zlashishi, asosan, rus tili ta'siri natijasida kengaydi. Bir qator lotin tilidan olingan dori nomlari rus tili orfoepiyasi ta'siridagi shakllarda o'zbek tiliga o'zlashdi va faol qo'llana boshladi.

O'zbek-ingliz farmatsevtika terminlari korpusining ma'lumotlar bazasini shakllantirishda tarixiy-genetik ko'rinishdagi dori nomlarini aniqlash milliy farmakologiyaning taraqqiyot xususiyatlarini yoritish imkonini beradi. Shuning barobarida sharq ilmida, xususan, o'zbek tili tarixiy taraqqiyotida farmokogniziyaning alohida soha sifatida shakllanish tarixi qadim asosga ega ekanligini ko'rsatadi. Farmatsevtika terminlarini shakllantirishda til egasining tafakkuri, idroki, madaniy munosabatlari, faoliyat tartibini ham aks ettiradi.

O'zbek tilidagi qadimiy dori nomlarini tadqiq qilish, ularning ingliz va lotin tillaridagi muqobillarini aniqlash, muqobillari yo'q dori nomlarini tarjima qilish tibbiy merosimizni dunyo miqyosida keng yoyishga xizmat qiladi. Zamonaviy tibbiyot yutuqlarini necha ming yillik tarixiy davrlar qa'rida yotgan, ayrimlari bizgacha yetib kelgan xalq tajribasi, tafakkur mahsullari bilan yaqinlashtirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Qosimov A.I., Xolmatov H.X. Ruscha-o'zbekcha-latincha farmatsevtik terminlar lug'ati. -Toshkent: Ibn Sino nomidagi nashriyot,1990. -127 b.

Словарь фармацевтических терминов: промышленная лекарств. Русско-украинско-английский. -Харьков: НФаУ, 2016.

- Abu Bakr Roziy. Kasalliklar tarixi. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1994. – 256 b.; Abu Bakr ar-Roziy. Bo'g'in kasalliklari haqida risola. – Toshkent, 2005. – 72 b.
- Abu Bakr ar-Roziy. Bo'g'in kasalliklari haqida risola. – Toshkent, 2005. –B.25.
- Xolmuradova M. “Qutadg'u bilig” leksikasi. Filol. fan. bo'yicha fals. d-ri (PhD) ... diss. – Toshkent, 2019. – B.78.

NATIONAL-CULTURAL BASIS OF THE LINGUISTIC SUPPORT OF THE UZBEKI-ENGLISH PHARMACEUTICAL TERMS CORPUS

Dlafruz Khudoyqulova¹

Abstract. The article describes the national-cultural foundations of the linguistic support of the corpus of Uzbek-English pharmaceutical terms. The field of medicine is considered one of the oldest scientific achievements in the history of mankind, and today it has a database in the form of Internet resources. Most of the medical terms are formed from Latin bases, and their use in Uzbek and English ensures commonality in the languages that are being confused. Also, the copying of some medical terms from the Latin language provided the alternative of the terms of these forms in the Uzbek and English languages.

The unique aspects of pharmaceutical terms in the Uzbek-English languages are seen, first of all, in the historical development of the terms, their historical-genetic basis. Latin medical terms and drug names have been used in English since ancient times, Latin terms are rarely used in the historical development stages of the Uzbek language, the acquisitions of this language are characteristic of the later stages of development and Arabic, Persian-Tajik drug/ medicine names are actively used by historical invaders. The article analyzes the ancient forms of drug names in the Uzbek language on the example of the terms mentioned in the medical treatises of Abu Bakr Razi. The value of historical drug names as a resource for enriching the database of Uzbek-English pharmaceutical terms corpus is shown.

Key words: *pharmacology, pharmacognosy, pharmaceuticals, drug names, medicine, human society, ointment, medicine, chemical substance, metal.*

References

- Qosimov A.I., Xolmatov H.X. Ruscha-o'zbekcha-lotincha farmatsevtik terminlar lug'ati. -Toshkent: Ibn Sino nomidagi nashriyot,1990. -127 b.
- Slovar farmatsevticheskix terminov: promishlennaya lekarstv. Russko-ukrainsko-angliyskiy. -Xarkov: NFaU, 2016.
- Abu Bakr Roziy. Kasalliklar tarixi. - Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1994. - 256 b.; Abu Bakr ar-Roziy. Bo'g'in kasalliklari haqida risola. - Toshkent, 2005. - 72 b.

---

¹*Khudoyqulova Dlafruz Kabiljanovna* - Associate Professor of the Department of Uzbek Language and Literature, Tashkent Pharmaceutical Institute, (PhD).

E-mail: khudoyqulova-1982@mail.ru

ORCID: 0009-0005-1937-5237

Abu Bakr ar-Roziy. Bo'g'in kasalliklari haqida risola. – Toshkent, 2005. –B.25.

Xolmuradova M. “Qutadg'u bilig” leksikasi. Filol. fan. bo'yicha fals. d-ri (PhD) ... diss. – Toshkent, 2019. – B.78.